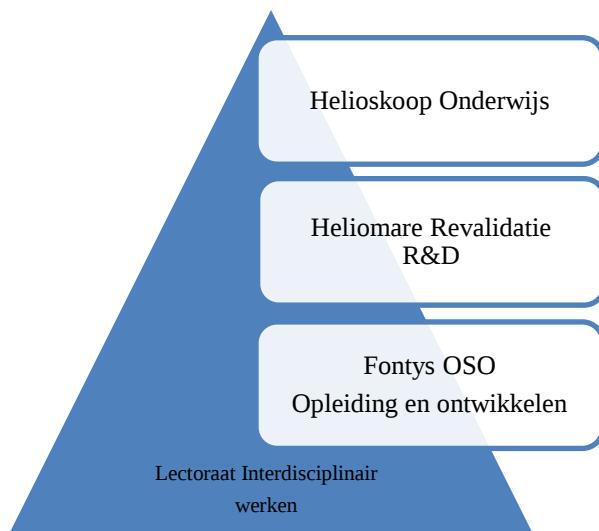

Lectoraat

Interdisciplinair werken in de context van onderwijs en zorg

Ambulante Begeleiding en Passend Onderwijs

Een verkenning van de actuele literatuur

Wieke de Jager en Hans Schuman

September 2011

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	1
Onderzoeksgroep	3
Samenvatting	4
Introductie	5
Het lectoraat Interdisciplinair werken in de context van onderwijs en zorg	5
De kenniskring	5
De onderzoekagenda van het lectoraat	6
De literatuurverkenning	8
Aanleiding	8
Doelstelling en onderzoeksvragen	8
Onderzoeksmethode	9
Resultaten onderzoeksvraag 1	10
Dienstverlening door AB-ers	10
De kwaliteit van de AB zoals deze op dit moment wordt uitgevoerd	13
Resultaten onderzoeksvraag 2	15
De wensen van het Primair Onderwijs	15
De wensen van het Voortgezet Onderwijs	16
De wensen van het Middelbaar Beroepsonderwijs	17
Algemene opmerkingen over de wensen van het regulier onderwijs over de AB	17
Resultaten onderzoeksvraag 3	18
Het primair onderwijs	18
Het voortgezet onderwijs	19
Het Middelbaar Beroeps Onderwijs	20
Sectoroverstijgend	20
Resultaten onderzoeksvraag 4	21

Conclusies en Discussie	24
Conclusies	24
Discussie	25
Bibliografie	28

Onderzoeksgroep

Wieke de Jager	Onderwijskundige en werkzaam bij de dienst Ambulante Begeleiding van Reactys w.dejager@reactys.nl
Hans Schuman	Lector Interdisciplinair werken in de context van onderwijs en zorg bij Fontys Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg hans.schuman@fontys.nl

Samenvatting

Wieke de Jager, als onderwijskundige werkzaam voor de dienst Ambulante Begeleiding van Reactys, heeft als tijdelijk lid van de kenniskring van het lectoraat Interdisciplinair werken in de context van onderwijs en zorg een literatuuronderzoek gedaan naar de te verwachten effecten van Passend Onderwijs voor diensten Ambulante Begeleiding. De belangrijkste conclusies zijn:

- Als gevolg van de voorgestelde maatregelen rondom Passend Onderwijs zullen zich voor de diensten Ambulante Begeleiding ingrijpende veranderingen voltrekken. De ‘gedwongen winkelnering’ vervalt, waardoor de regie meer bij de samenwerkingsverbanden PO en VO komt te liggen. Deze ontwikkeling vraagt van de diensten meer vraaggestuurd of dialooggestuurd werken en leidt naar verwachting tot een vraag naar een verbreed aanbod: zowel leerling- als systeemgericht, zowel proces- als resultaatgericht. De nadruk binnen dit spectrum zal per onderwijssoort, per samenwerkingsverband en per school wellicht verschillen. De werkwijze van de diensten zal moeten aansluiten op de werkwijze van het samenwerkingsverband, waarbij clusteroverstijgend zal worden gewerkt.
- Het is van belang dat de diensten voor ambulante begeleiding weten wat hun toekomstige klanten willen. Zij moeten zich dicht bij de samenwerkingsverbanden bevinden. Ze dienen de samenwerking met andere clusters te zoeken en een eigen gespecialiseerd netwerk te ontwikkelen en te onderhouden. Daarnaast is het hebben van een duidelijke visie en een gedegen kwaliteitsbeleid (waarin de meerwaarde van de ambulante begeleiding voor de opbrengsten van het regulier onderwijs naar voren komt) belangrijk.
- Wat betreft de professionaliteit van de uitvoerende AB’ers kan gezegd worden dat ingezet moet worden op behoud van de eerste professionaliteit (vakmanschap, kennis en kunde) en op ontwikkeling van de tweede professionaliteit (attitude, communicatie en reflectie, gericht op het adequaat kunnen inspelen op de wensen van de klant).

Introductie

Het lectoraat Interdisciplinair werken in de context van onderwijs en zorg

Een lectoraat bestaat uit een kenniskring (de onderzoeksgroep) en is verbonden aan een hogeschool, in dit geval Fontys Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg. Het doel van een lectoraat is om via praktijkgericht onderzoek bij te dragen aan de ontwikkeling van kennis (voor het opleidingsprogramma bijvoorbeeld) en toepasbare producten (methodes en interventies bijvoorbeeld), zowel ten behoeve van de hogeschool zelf, als ten behoeve van de beroepspraktijk, in ons geval het onderwijs aan en de ondersteuning van leerlingen zoals die vorm krijgen binnen de vier Helioskoopscholen en de dienst Ambulante Begeleiding, een en ander in nauwe samenwerking met Heliomare revalidatie, de landelijke vereniging van cluster 3 scholen (LVC3) en de WEC Raad. Interdisciplinair werken is hierbij het overkoepelende onderzoeksthema.

De kenniskring

De kenniskring bestaat uit de lector, drie docenten van Fontys OSO en zeven medewerkers, afkomstig van de vier Helioskoopscholen, de dienst Ambulante Begeleiding en Heliomare revalidatie. De lector is Hans Schuman. Vanuit Fontys OSO nemen deel Marjan Plazier (onderzoeksgroep Transitie), Chris van Ommeren (onderzoeksgroep Levensloop- en loopbaanbegeleiding) en Jan Schrurs (onderzoeksgroep Gedrag). Vanuit Helioskoop/Heliomare zijn dat: Linda Spierings-Vega en Liesbeth Bosma (Transitie), Esther van de Sleet, Wendy Kant en Jodie van Beek (Gedrag) en Nienke Oosting en Judith Kapitein (Levensloop- en loopbaanbegeleiding).

Voor dit literatuuronderzoek heeft onderwijskundige Wieke de Jager van Reactys zich tijdelijk verbonden aan de kenniskring. Zij is hiervoor door haar werkgever gefaciliteerd.

De onderzoekagenda van het lectoraat

Centraal in de missie en visie van het lectoraat staat de verbetering van het onderwijs en de dienstverlening aan kinderen en jongeren met een lichamelijke en / of verstandelijke beperking met als doel: ondersteuning, empowerment, participatie, emancipatie en zeggenschap. Binnen het lectoraat onderscheiden we drie onderzoeksgroepen die zich richten op de volgende thema's:

1. Sterk uitdagend gedrag (externaliserend en internaliserend) bij kinderen en jongeren met een lichamelijke en /of verstandelijke beperking (Onderzoeksgroep Gedrag)
2. Begeleiding en ondersteuning van kinderen en jongeren met een lichamelijke en / of een verstandelijke beperking in het reguliere onderwijs (Onderzoeksgroep Levensloop- en loopbaanbegeleiding)
3. Transitie van jongeren met een lichamelijke en / of verstandelijke beperking naar volwassenheid: vervolgonderwijs, wonen, werken, vrije tijd en maatschappelijke participatie (onderzoeksgroep Transitie)
4. De competenties die de betrokken professionals nodig hebben om het onderwijs, de ondersteuning of de begeleiding efficiënt en effectief vorm te geven (alle onderzoeksgroepen)

Meer informatie over visie en werkwijze van het lectoraat is te vinden in de lectorale rede *Becoming a professional today means becoming inter-professional*. Op te vragen bij Hans Schuman (hans.schuman@fontys.nl).

Om samenhang aan te brengen in het praktijkgerichte onderzoek van de verschillende onderzoeksgroepen is afgesproken dat:

- interprofessionele, interdisciplinaire en interinstitutionele samenwerking het fundament vormt van elk onderzoek;
- deze samenwerking gericht is op ondersteuning, talentontwikkeling, participatie van en regievoering door de betrokken leerlingen en dat deze concepten dus centrale thema's zijn in elk onderzoek;

- de International Classification of Functioning Children and Youth (ICF C/Y) het instrument is om de ondersteuning en begeleiding, gericht op participatie, te concretiseren, bijvoorbeeld bij de ontwikkeling en uitwerking van leerlingprofielen en ondersteunings-, begeleidings- en transitieplannen; en
- de competenties die professionals nodig hebben om in het onderwijs en de revalidatie de ondersteuning, begeleiding en behandeling van deze leerlingen praktisch vorm te geven object van onderzoek is.

De literatuurverkenning

Aanleiding

Met de invoering van de wet Passend Onderwijs in het vooruitzicht, oriënteren veel diensten voor Ambulante Begeleiding (gekoppeld aan voorzieningen voor Speciaal Onderwijs) zich op hun toekomst. Er wordt nagedacht over wat de mogelijke consequenties zijn van de wetgeving Passend Onderwijs voor hun aanbod aan het reguliere veld. Vanuit verschillende organisaties is in de afgelopen periode onderzoek gedaan naar de diensten van de Ambulante Begeleiding en de wensen van het reguliere onderwijsveld voor de toekomst. Het lectoraat Interdisciplinair werken in de context van onderwijs en zorg van Fontys OSO/Heliomare vraagt zich af of de uitkomsten van deze onderzoeken ook antwoord geven op een aantal vragen dat het lectoraat zichzelf stelt in het kader van de toekomst van de Ambulante Begeleiding. De centrale vraag voor deze literatuurverkenning was dan ook:

Welke beleidsaanbevelingen zijn in bestaand en recent onderzoek geformuleerd voor diensten Ambulante Begeleiding die zich voorbereiden op de nieuwe ontwikkelingen zoals die vorm gaan krijgen binnen Passend Onderwijs?

Doelstelling en onderzoeksvragen

Het onderzoek heeft als doel te komen tot een aantal aanbevelingen met betrekking tot het te ontwikkelen beleid van de diensten Ambulante Begeleiding (diensten AB) als voorbereiding op de invoering van de wetgeving Passend Onderwijs.

De onderzoeksvragen die hierbij zijn geformuleerd zijn:

1. Welke diensten worden op dit moment door de diensten AB geleverd en wat is de kwaliteit van deze diensten?
2. Wat geven betrokkenen uit het regulier onderwijs (Interne Begeleiders (IB-ers), zorgcoördinatoren, medewerkers van steunpunten, rugzakbegeleiders) aan als hun grootste ondersteuningsvraag voor de realisering van Passend Onderwijs?

3. Welke verschillen zijn er tussen het huidige aanbod van de diensten AB en de wensen aan ondersteuning en begeleiding zoals die door de verschillende partijen (PO, VO en MBO) voor de toekomst met betrekking tot Passend Onderwijs zijn benoemd?
4. Welke richtinggevende uitspraken zijn in de bestudeerde literatuur te vinden voor de ontwikkeling van een dienstverlening, die leerlingen met soms complexe onderwijs- en ondersteuningsbehoeften en hun leraren adequaat ondersteunt zodat in het regulier onderwijs Passend Onderwijs voor deze leerlingen gerealiseerd wordt?

Onderzoeksmethode

De bovenstaande vragen worden beantwoord door middel van een literatuurstudie. In het onderzoek zijn artikelen en onderzoeksrapportages van na 2005 betrokken. Het betreft literatuur over de verschillende onderwijssectoren die te maken hebben met leerlingen die, na een indicatiestelling wegens een handicap of beperking, recht hebben op een leerlinggebonden financiering (LGF), beter bekend als de rugzak. Deze leerlingen volgen regulier primair onderwijs (PO), voortgezet onderwijs (VO) of Middelbaar Beroepsonderwijs (MBO), waarbij extra ondersteuning en begeleiding, bijvoorbeeld door een ambulante begeleider, betaald worden uit de rugzak.

Het onderzoek werd uitgevoerd tussen januari en mei 2011. Daarbij dient de kanttekening te worden geplaatst dat in de maanden waarin het onderzoek werd uitgevoerd, een aantal belangrijke ontwikkelingen zich hebben voorgedaan op het gebied van de wetgeving Passend Onderwijs. In februari 2011 stuurde de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen een beleidsbrief naar de Tweede Kamer, waaruit duidelijk werd dat met de invoering van Passend Onderwijs op 1 augustus 2012, de “gedwongen winkelnering” gaat verdwijnen en dat er geen overgangsmaatregelen komen om de expertise en de werkgelegenheid van de Ambulante Begeleiders (AB-ers) te behouden (OC&W, 2011a). Scholen voor regulier onderwijs krijgen via het samenwerkingsverband waarvan zij deel uitmaken de zorggelden die nu naar het speciaal onderwijs gaan om daarmee ambulante begeleiding te verzorgen. Er is een brief uitgegaan naar de scholen voor Speciaal Onderwijs om aan te geven dat er AB-ers in het Risico Dragend Deel van de Formatie (RDDF) geplaatst dienden te worden. RDDF plaatsing maakt het mogelijk de werknemer, na een periode van plaatsing in het RDDF van tenminste een jaar, te ontslaan, maar biedt de werknemer de

gelegenheid in deze periode aanspraak te maken op faciliteiten (bijvoorbeeld scholing) teneinde zelf een nieuwe werkkring te vinden. Op 9 februari 2011 werd een betoging tegen de bezuinigingen op Passend Onderwijs georganiseerd. In april 2011 besloot de minister tot temporisering van de bezuinigingen met een jaar, namelijk invoering per 1 augustus 2013 in plaats van 1 augustus 2012. Dit geeft de diensten AB wat meer tijd en ruimte om zich te bezinnen op hun toekomst en na te denken over de manier waarop zij zorg willen dragen voor hun personeel en voor behoud en inzet van hun expertise. In haar brief van 17 juni 2011 aan de Tweede Kamer over de voortgang van Passend Onderwijs maakte de minister, onder andere, bekend dat het wetsvoorstel Passend Onderwijs vanaf 1 augustus 2012 in werking treedt, de Regionale Expertisecentra per 1 augustus 2013 komen te vervallen en de zorgplicht dan geëffectueerd wordt. Voor de Ambulante Begeleiding is van belang dat pas in het schooljaar 2013-2014 de helft van de bezuiniging op de Ambulante Begeleiding in het regulier basis- en voortgezet onderwijs vanuit de clusters 3 en 4 gerealiseerd wordt en in het schooljaar 2014-2015 de rest, waardoor de uitvoering van de ambulante begeleiding nog tot 1 augustus 2015 (voor een deel) bij deze scholen voor Speciaal Onderwijs blijft. Samenwerkingsverbanden krijgen echter de mogelijkheid tot 'opting out': onder bepaalde voorwaarden kunnen zij ervoor kiezen om de middelen voor ambulante begeleiding toch direct toegekend te krijgen (OC&W, 2011b).

Resultaten onderzoeksvraag 1

De eerste onderzoeksvraag betreft de diensten/taken die op dit moment door de AB-ers worden uitgevoerd en de daarbij geleverde kwaliteit. We delen deze vraag op in twee sub vragen, die hieronder afzonderlijk besproken zullen worden.

Dienstverlening door AB-ers

De eerste sub vraag luidt:

Welke diensten worden op dit moment door de diensten AB geleverd?

De taken die de dienst AB op dit moment veel uitvoert binnen de scholen voor regulier Primair Onderwijs zijn het ondersteunen van teams bij de begeleiding van geïndiceerde

leerlingen, het begeleiden van de leerkracht bij het begeleiden en coachen van de deze leerlingen en het verzorgen van preventieve ambulante begeleiding¹ (de AB-er als leerkrachtbegeleider). Daarnaast heeft de AB-er een taak als begeleider van de IB-er in het verzorgen van de benodigde documenten (handelingsplan, begeleidingsplan) en het begeleiden van de school in het verzorgen van voorlichting (Adam & Groeneweg, 2009; Van Beekveld & Terpstra, 2010a). Ook de begeleiding van ouders en verzorgers wordt genoemd (Van Beekveld & Terpstra, 2010a; Vijfeijken, Teurlings & Liebregts, 2010). In mindere mate zijn de AB-ers die werkzaam zijn in het regulier onderwijs ook bezig met school- of systeembegeleiding, door ondersteuning in het versterken van de zorgstructuur van de school en het coachen van het betreffende schoolteam. Soms ondersteunen zij de IB-er door het uitvoeren van onderzoek en fungeren ze als leerlingbegeleider door de geïndiceerde leerlingen individueel te begeleiden (Adam & Groeneweg, 2009; Van Beekveld & Terpstra, 2010a; Vijfeijken et al., 2010). Adam en Groeneweg (2009) voegen hier aan toe dat in toenemende mate de AB-er ook fungeert als casemanager in het ZAT. Concluderend kan gesteld worden dat de taken binnen het Primair Onderwijs zich vooral richten op de begeleiding van de leerkracht en de IB-er rondom de geïndiceerde leerling.

Binnen het Voortgezet Onderwijs (VO) houdt de AB-er zich vooral bezig met het individueel begeleiden van geïndiceerde leerlingen (de AB-er als leerlingbegeleider). Daarnaast liggen de primaire taken op het gebied van begeleiding van de school of het systeem door het geven van voorlichting en het ondersteunen van lerarenteams bij de begeleiding van leerlingen. De docent in het VO krijgt individuele begeleiding en de zorgcoördinator wordt begeleid bij het verzorgen van de benodigde documenten, zoals handelingsplannen en bij het vormgeven van preventieve ambulante begeleiding (Adam & Groeneweg, 2009; Van Beekveld & Terpstra, 2010a; Vijfeijken et al., 2010). Ook hier wordt weer de begeleiding van ouders genoemd (Van Beekveld & Terpstra, 2010a; Vijfeijken et al., 2010). Taken die ook, maar in mindere mate worden uitgevoerd, zijn het bieden van ondersteuning aan de school of het systeem bij het versterken van de zorgstructuur en bij het coachen van teams. Af en toe wordt de zorgcoördinator ondersteund door het uitvoeren van onderzoek. Ook in het VO

¹ Preventieve Ambulante Begeleiding (PAB) bestaat uit een kortdurend traject dat er op gericht is de omgeving van de leerling zo toe te rusten, dat de aanvraag van een indicatie voor speciaal onderwijs niet nodig is.

neemt de AB-er in toenemende mate plaats in het Zorg Advies Team (Adam & Groeneweg, 2009; Van Beekveld & Terpstra, 2010a; Vijfeijken et al., 2010).

Uit de gegevens van de monitor van leerlingen met LGF in het MBO, blijkt dat de Ambulante Begeleiding op dit moment vooral ingezet wordt voor begeleiding van de geïndiceerde leerling. Het voeren van individuele gesprekken met leerlingen, het bieden van begeleiding tijdens de BeroepsPraktijkVorming (de stages), het voeren van gesprekken met meerdere leerlingen in kleine groepjes en het bieden van hulp bij huiswerk en studievoorgang zijn taken waarvoor de AB-er wordt ingezet. Soms wordt de leerlingbegeleider vanuit de school ondersteund door het regelen van aangepast materiaal en het bieden van ondersteuning bij de begeleiding bij de toeleiding naar werk (Braam & Tudyman, 2007; Tudyman, De Vos & Barendrecht, 2009; Tudyman, Verstegen & Van de Vooren, 2008).

In algemene zin kan gezegd worden dat de Ambulante Begeleiding die op dit moment gegeven wordt, vooral procesgericht en leerlinggericht is en minder resultaat- en systeemgericht (Fuite, Rood & Haaijer, 2011). Ook Vijfeijken et al. (2010) geven aan dat de nadruk ligt op het interpersoonlijk handelen (het creëren van een werkrelatie) en het begeleiden van processen (het verzamelen van informatie en het afleiden van werkpunten). Bos, Damen, Den Hartog, Blonk en Veerman (2011) stellen dat AB-ers op dit moment niet of nauwelijks aandacht besteden aan het evalueren en aanpassen van de werkrelatie, het analyseren en overdragen van informatie en het vergroten van de professionele kennis van leerkrachten/docenten.

Het lijkt zo te zijn dat de door de diensten AB geboden ondersteuning in het primair onderwijs voornamelijk ligt op het niveau van de leerkracht en de IB-er, terwijl in het VO en MBO de primaire focus op de begeleiding en ondersteuning van individuele leerlingen ligt.

De kwaliteit van de AB zoals deze op dit moment wordt uitgevoerd

De tweede sub vraag luidt:

Wat is de kwaliteit van de diensten die op dit moment door de diensten AB geleverd worden?

Daarbij willen we het begrip kwaliteit definiëren met een harde kant (Wat zijn de resultaten/opbrengsten?) en een zachte kant (Wat is de tevredenheid over de geleverde diensten?).

Allereerst worden de *resultaten* van de diensten Ambulante Begeleiding besproken. Uit onderzoek van de Inspectie van het Onderwijs in 2007 naar de Ambulante Begeleiding van cluster 4, komt geen positief beeld naar voren. Het begeleidingsplan dat wordt opgesteld door de diensten AB is veelal van onvoldoende kwaliteit. Er is voor slechts een beperkt gedeelte van de leerlingen die AB ontvangen een handelingsplan aanwezig (PO 15%, VO 23%). Deze handelingsplannen hebben in een groot gedeelte van de gevallen niet voldoende kwaliteit (Inspectie van het Onderwijs, 2007).

Bos et al. (2011) deden onderzoek in het cluster-4 onderwijs naar de ambulante begeleiding. De vooronderstelling in het onderzoek is dat de interventie van de AB-er het gedrag en het functioneren van de leerling op een positieve manier zou moeten veranderen. Daarnaast zou de wijze van begeleiding door de leerkracht en het zicht op de leerling van de leerkracht moeten verbeteren. Verbetering in gedrag wordt door 84% van de respondenten aangegeven (van “wel wat verbeterd” tot “goed vooruit gegaan”). Verbetering in functioneren wordt door 62% aangegeven (van “wel wat verbeterd” tot “goed vooruit gegaan”). Hierbij wordt een groot verschil tussen PO en VO geconstateerd (in het VO is het functioneren meer vooruit gegaan). Van de docenten geeft 89% aan dat er iets ten positieve veranderd is in de eigen begeleiding van de leerling en 91% geeft aan dat zijn/haar zicht op de leerling is verbeterd. Het begeleiden van processen door de AB-er heeft geen bewezen invloed op het probleemgedrag van de leerling. Inzet van de expertiserol door de AB-er laat de gedragsproblemen afnemen, maar er is geen directe invloed op andere zaken bij leerling en leerkracht (Bos et al., 2011).

Fuite, Rood en Haaijer (2010) merken op dat de AB-er weinig resultaatgericht werkt en daarmee onvoldoende duidelijk kan maken wat de expliciete meerwaarde vormt van de AB voor het onderwijs aan zorgleerlingen in het reguliere onderwijs. Diensten AB zijn tot op dit moment nog onvoldoende in staat om hun eigen resultaten te meten en daar een oordeel over te vormen.

De *tevredenheid* over de uitgevoerde ambulante begeleiding laat een wisselend en diffuus beeld zien. In de tevredenheidsmetingen die worden uitgevoerd, blijkt dat de klanten over het algemeen de geboden begeleiding als positief beoordelen. Ook de kwaliteit die zij ervaren wordt goed beoordeeld (Van Beekveld & Terpstra, 2010a). De diensten AB in cluster 4 krijgen gemiddeld van PO en VO het rapportcijfer 8,2 van docenten en een 8,0 van ouders (Bos et al., 2011). In het MBO ligt de tevredenheid over de inzet van de diensten AB van de deelnemers tussen 2005 en 2009 tussen de 62% en de 80% (Braam & Tadjman, 2007; Tadjman et al., 2009; Tadjman et al., 2008). De tevredenheid van de medewerkers van de steunpunten ligt tussen de 57% en de 66% (Tadjman, 2009; Tadjman & Braam, 2007; Tadjman et al., 2008).

Aspecten van de AB die in de benchmark van de diensten Ambulante Begeleiding hoog gewaardeerd worden, zijn de houding, de bereikbaarheid en de beschikbaarheid van de AB-ers. Ook de expertrol in het analyseren van de onderwijssituatie en het geven van concrete handelingsaanbevelingen wordt hoog gewaardeerd (Van Beekveld & Terpstra, 2010b). Bos et al. (2011) geven aan dat het begeleiden van processen door de AB-er leidt tot grotere tevredenheid bij de leerkracht.

Minder gewaardeerd is de mate waarin de diensten AB opbrengsten genereren in het toerusten van scholen en leraren. Ook worden verwachtingen met betrekking tot opbrengsten en taakverdeling onvoldoende geëxpliciteerd. In het gehele begeleidingsproces zou meer aandacht moeten zijn voor het toerusten van de school en de leerkrachten (Van Beekveld & Terpstra, 2010b). Verbeterpunten die vanuit de steunpunten binnen de ROC's genoemd zijn wijzen erop dat de AB-er meer kennis moet hebben van organisatie en werkwijze van het MBO en de geldende regels (bijvoorbeeld ten aanzien van de BeroepsPraktijkVorming). Er is verder onduidelijkheid over wat er verwacht mag worden van de AB-er. Er moet meer helderheid komen met betrekking tot taakafbakening en beter afstemmingsoverleg plaatsvinden (Tadjman, 2009; Tadjman & Braam, 2007; Tadjman et al., 2008).

Fuite et al., (2010) geven aan dat door de klanten het *proces* van de AB hoger gewaardeerd wordt dan de opbrengsten van de AB wat betreft een *blijvende* versterking van de positie van de leerkracht in de omgang met leerlingen die extra zorg nodig hebben.

Resultaten onderzoeksvraag 2

De tweede onderzoeksvraag luidt:

Wat geven betrokkenen uit het regulier onderwijs (IB-ers, zorgcoördinatoren, medewerkers van steunpunten, rugzakbegeleiders) onderwijs aan als hun grootste ondersteuningsvraag voor de realisatie van Passend Onderwijs?

We zullen het antwoord op deze vraag ook weer per sector bespreken en vervolgens een aantal algemene uitspraken doen.

Het is van belang om daarbij op te merken dat in notities met betrekking tot Passend Onderwijs sterk wordt genoemd dat de gelden zo dicht mogelijk bij de leerling in de klas terecht moeten komen (“handen in de klas”) en dat bureaucratie en overhead zo veel mogelijk vermeden dienen te worden (Groeneweg, 2010; OC&W, 2009; OC&W, 2011a).

De wensen van het Primair Onderwijs

De inhoudelijke wensen voor de taken die de diensten AB in de toekomst zouden moeten uitvoeren, worden door de scholen voor Primair Onderwijs als volgt aangegeven. Begeleiding van de school, de leraar en de leerling worden genoemd. De nadruk ligt daarbij op het ondersteunen van de leraar bij het bieden van extra begeleiding in de klas, het in beeld brengen van de onderwijsbehoeften van de leerling en de verwachtingen die men mag hebben, het opstellen en uitvoeren van handelingsplannen, het geven van handelingsgerichte tips en het vormgeven van klassenmanagement. Indien nodig wordt de AB-er ingezet om het team te ondersteunen (Groeneweg, 2010; Van Beekveld & Terpstra, 2010a; Oosting, Kapitein, Van Ommeren & Schuman, 2011; Vijfeijken, Teurlings & Liebrechts, 2010). Ook geven scholen aan extra ondersteuning te willen bij het aanvragen van (her)indicaties (Van Beekveld & Terpstra, 2010a), maar deze zullen met de invoering van Passend Onderwijs niet meer op de nu uitgevoerde manier bestaan.

Aangegeven wordt dat de AB-er van de toekomst een generalist moet zijn, die breder kijkt dan alleen één leerling, maar een netwerk moet hebben met daarin specialisten die deskundigheid en expertise bezitten. De AB-er weet waar bepaalde kennis te halen is (Groeneweg, 2010; Van Beekveld & Terpstra, 2010a; Vijfeijken et al., 2010). Daarnaast kan de AB-er lid zijn van een Zorg-Advies Team (Adam & Groeneweg, 2009; Oosting et al., 2011).

De wensen van het Voortgezet Onderwijs

De wens van het VO op het gebied van Ambulante Begeleiding voor de toekomst is, net als in het PO, de begeleiding van de school, de leraar en de leerling. De nadruk ligt daarbij op het in beeld brengen van de onderwijsbehoeften van de leerling en de verwachtingen die men mag hebben, het opstellen en uitvoeren van handelingsplannen, het geven van handelingsgerichte tips en het vormgeven van klassenmanagement. Indien nodig wordt de AB-er ingezet om het team te ondersteunen. De VO-scholen geven aan het wenselijk te vinden dat de AB-er ook leerlingbegeleiding doet en individuele gesprekken met leerlingen voert en de overdracht van PO naar VO begeleidt. (Groeneweg, 2010; Van Beekveld & Terpstra, 2010a; Oosting et al., 2011; Vijfeijken et al., 2010). Ook de VO-scholen geven aan extra ondersteuning te willen bij het aanvragen van (her)indicaties (Van Beekveld & Terpstra, 2010a). Oosting et al. (2011) vullen daarbij aan dat de individuele begeleiding vooral gericht zal zijn op het ontwikkelen van sociale vaardigheden en een reëel zelfbeeld van de leerling.

Ook het voortgezet onderwijs geeft aan dat de AB-er van de toekomst een generalist is, met een netwerk van specialisten die deskundigheid en expertise bezitten (Groeneweg, 2010; Van Beekveld & Terpstra, 2010a; Vijfeijken et al., 2010). De AB-er kan de rol hebben van het faciliteren en begeleiden van de communicatie rondom zorgleerlingen en externe betrokkenen, zoals therapeuten (Oosting et al., 2011). Daarnaast kan de AB-er in het VO op afroep lid zijn van een Zorg-Advies Team (Adam & Groeneweg, 2009; Oosting et al., 2011).

De wensen van het Middelbaar Beroepsonderwijs

Er is tot op heden nauwelijks onderzoek gedaan naar de wensen van het MBO met betrekking tot de manier waarop de AB in de toekomst zou moeten werken. Uit de monitor van Risbo blijkt dat de deelnemers aangeven meer begeleiding tijdens de stage (de BeroepsPraktijkVorming) te willen, evenals frequenter contact, en (hulp bij aanvraag van) huiswerkbegeleiding of bijles (Braam & Tadjman, 2007; Tadjman et al., 2009; Tadjman et al., 2008). Oosting et al. (2011) noemen nog de ondersteuning van de docent bij de praktische uitvoering van het handelingsplan, het geven van handelingsadviezen en het bieden van ondersteuning bij klassenmanagement. Daarnaast wordt de individuele begeleiding van leerlingen genoemd, door middel van het voeren van gesprekken, het aanleren van sociale vaardigheden en het bieden van ondersteuning bij het ontwikkelen van een reëel zelfbeeld. Ook het begeleiden van de communicatie met behandelende therapeuten en externe betrokkenen wordt genoemd, evenals deelname in een Zorg-Advies Team.

Algemene opmerkingen over de wensen van het regulier onderwijs over de AB

In algemene zin kan gezegd worden dat het antwoord op de vraag die gesteld wordt over de inzet van AB in de toekomst diffuus en verschillend is. Over het algemeen lopen de wensen van verschillende schoolsoorten (PO, VO, MBO) en verschillende groepen belanghebbenden (IB, directie, leraar, ouder, leerling) uiteen en variëren van procesgericht naar resultaatgericht en van leerlinggericht naar systeemgericht (Fuite et al., 2011).

Toch is er wel een aantal kenmerken van de dienstverlening die scholen ook in de toekomst belangrijk vinden voor leerlingen met extra en soms complexe onderwijs- en ondersteuningsbehoeften, te noemen.

Allereerst is deze niet aanbodgestuurd, maar vraag- of dialooggestuurd. Er is behoefte aan flexibiliteit van de dienstverlening en ondersteuning, zodat op een diversiteit aan vragen een passend antwoord gegeven kan worden (Adam & Groeneweg, 2009; Van Beekveld & Terpstra, 2010a). Het is belangrijk dat de ondersteuning en begeleiding zo dicht mogelijk in en om de school, de klas en de leerling gegeven wordt (Adam & Groeneweg, 2009; Groeneweg, 2010; Van Beekveld & Terpstra, 2010a) en gericht is op *alle* leerlingen binnen de school (Adam & Groeneweg, 2009; Groeneweg, 2010; Van Beekveld & Terpstra, 2010a). Daarbij wordt vooral gevraagd om de langdurige inzet van een kleine kern van mensen die

bij de school of het samenwerkingsverband betrokken zijn. Als deze mensen uit verschillende organisaties komen, wordt wel op dezelfde manier gewerkt (Adam & Groeneweg, 2009; Groeneweg, 2010; Van Beekveld & Terpstra, 2010a; Oosting et al., 2011). Dit vraagt van deze medewerkers dat zij generalist zijn, maar met een netwerk van allerlei specialisten in het veld, die ingezet kunnen worden indien nodig (Groeneweg, 2010; Van Beekveld & Terpstra, 2010a; Oosting et al., 2011; Vijfeijken et al., 2010). De professional van de toekomst die deze dienstverlening verzorgt, handelt proactief en ondernemend (Van Beekveld & Terpstra, 2010a; Vijfeijken et al., 2010).

Resultaten onderzoeksvraag 3

De derde vraag die we onszelf stelden, luidt:

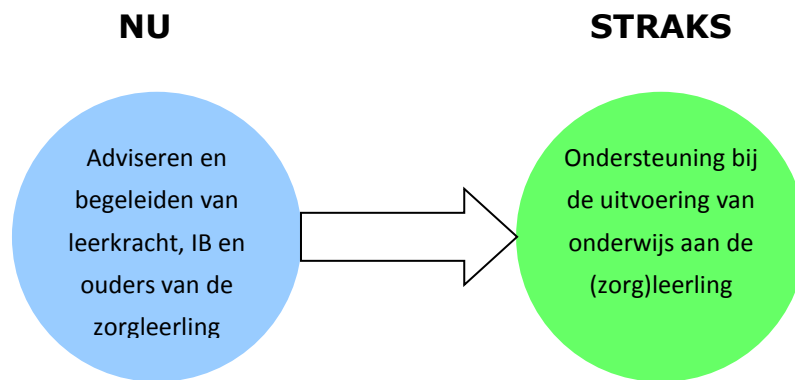
Welke verschillen zijn er tussen het huidige aanbod van de diensten AB en de wensen zoals die door de verschillende partijen (PO, VO en MBO) voor de toekomst met betrekking tot Passend Onderwijs zijn benoemd?

Eigenlijk behelst het antwoord op deze vraag een koppeling van de antwoorden op de onderzoeksvragen 1 en 2. We bespreken deze per onderwijssoort (PO, VO, MBO).

Het primair onderwijs

In het primair onderwijs is de AB die wordt uitgevoerd nu vooral gericht op de leerkracht en de IB-er, en vooral adviserend. Ook de begeleiding van ouders en verzorgers is een deel van de taak van de AB-er. In de toekomst zal er naar verwachting een verschuiving plaatsvinden: de vraag van de scholen en samenwerkingsverbanden zal meer zijn op gebied van begeleiding van leerlingen en het bieden van meer handen in de klas, dat wil zeggen gericht op uitvoering en op ondersteuning van de leerkracht. Daarbij wordt aangegeven dat de ondersteuning van de AB niet alleen gericht moet zijn op de zogenaamde zorgleerlingen, maar meer op alle leerlingen binnen de onderwijssetting. Begeleiding van ouders wordt in de wensen voor de toekomst niet meer genoemd (zie Afbeelding 1).

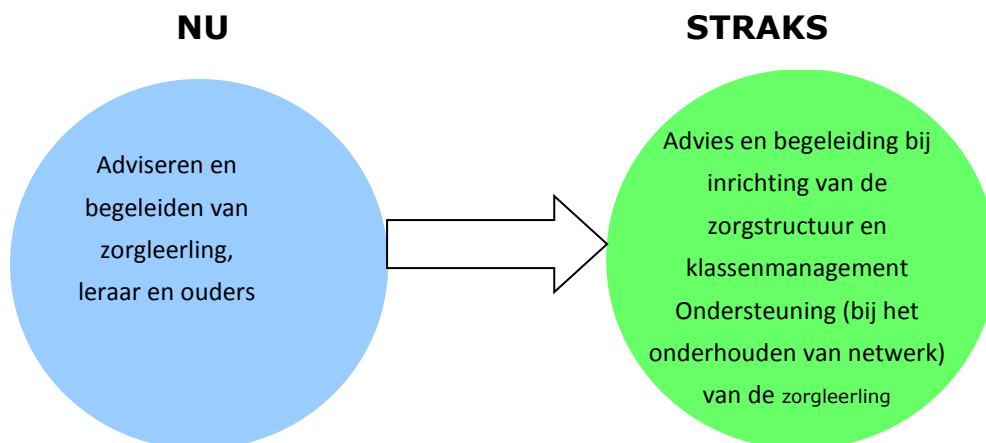
Afbeelding 1 *Verschuiving in het primair onderwijs*

Het voortgezet onderwijs

Op dit moment heeft de AB-er in het Voortgezet Onderwijs vooral de rol van leerlingbegeleider en begeleider van de leraar, in mindere mate wordt ook begeleiding van ouders genoemd. Naar verwachting gaat de vraag van het VO zich in de toekomst meer verbreden naar het bieden van ondersteuning bij het inrichten van de zorgstructuur van de school. Ook hier wordt de begeleiding van ouders niet genoemd. Wel wordt aangegeven dat er mogelijk behoefte zal zijn aan ondersteuning bij het onderhouden van het netwerk van de leerling (zie Afbeelding 2).

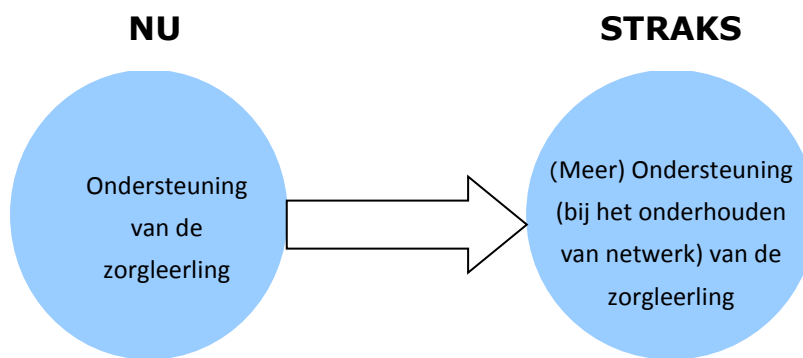
Afbeelding 2 *Verschuiving in het voortgezet onderwijs*

Het Middelbaar Beroeps Onderwijs

In het Middelbaar Beroepsonderwijs wordt de Ambulante Begeleiding vooral gericht op leerlingbegeleiding. De onderzoeken in het MBO naar de wensen voor de toekomst zijn beperkt. Leerlingen geven aan meer begeleiding te willen bij stage en huiswerk of hulp bij het vinden van huiswerkbegeleiding. Mogelijk is er ook in deze setting vraag naar ondersteuning bij het onderhouden van het netwerk rondom de zorgleerling (zie Afbeelding 3). Het MBO blijft buiten de wetgeving Passend Onderwijs. De scholen krijgen zelf de middelen ter beschikking die nu de rugzakgelden vormen en vallen buiten de regels die er binnen Passend Onderwijs PO en VO komen rondom bijvoorbeeld zorgwaartetoewijzing (Ministerie OC&W, 2011a).

Afbeelding 3 Verschuiving in het middelbaar beroepsonderwijs

Sectoroverstijgend

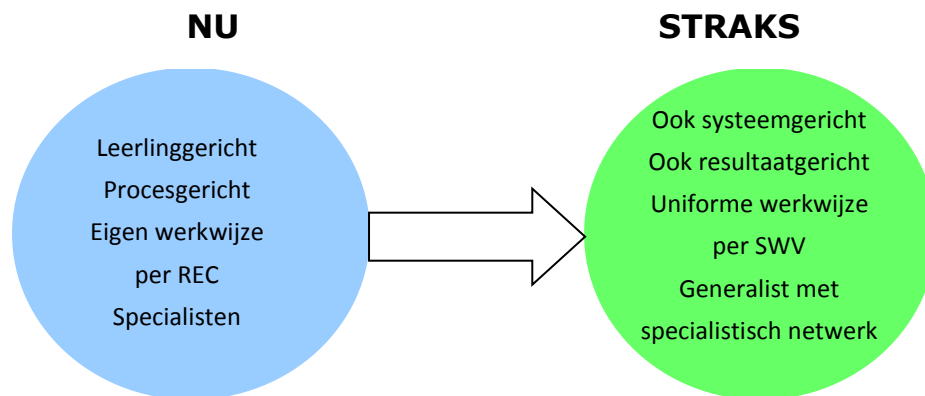
In het algemeen kan gezegd worden dat de geboden ondersteuning vanuit de AB op dit moment vooral leerlinggecentreerd en procesgericht is en gebonden aan één specialisme (gebaseerd op de indeling in clusters²). Elk regionaal expertisecentrum hanteert daarbij een eigen werkwijze.

In de toekomst wordt verwacht dat de begeleidingsvragen meer verbreed zullen worden naar resultaatgericht en systeemgericht. De vraag waaraan de ondersteuning en begeleiding moeten voldoen, wordt dus breder. Er worden uitspraken gedaan over een meer clusteroverstijgende inzet van generalisten die de beschikking hebben over een breed

² Indeling regionale expertisecentra, cluster-1, cluster2, cluster-3 en cluster-4. Zie ook <http://www.projectenso.nl/?pid=311>

netwerk aan specialisten en een eenduidige werkwijze voor alle dienstverleners binnen één school of samenwerkingsverband (zie Afbeelding 4).

Afbeelding 4 Verschuiving in algemene zin

Resultaten onderzoeksvraag 4

Tot slot de vraag:

Welke richtinggevende uitspraken zijn in de bestudeerde literatuur te vinden voor de ontwikkeling van een dienstverlening, die leerlingen met soms complexe onderwijs- en ondersteuningsbehoeften en hun leraren in het regulier onderwijs adequaat ondersteunt zodat Passend Onderwijs gerealiseerd wordt?

De volgende aanbevelingen zijn uit de literatuur gehaald:

1. Ontwikkel een klantrelatie met de scholen
 - Zorg ervoor dat je dicht op de klant opereert en de klant kent: breng de AB-diensten dicht bij de scholen in de regio (Van Beekveld & Terpstra, 2010a).
 - Stel je als AB-er duidelijker op als opdrachtnemer en geef het regulier onderwijs de rol van opdrachtgever. Zorg bij het opstellen van het contract voor een duidelijke definitie van de gewenste opbrengsten en de taakverdeling (Fuite et al., 2010; Van Beekveld & Terpstra, 2010b; Oosting et al., 2011).

- Vanuit de samenwerkingsverbanden lijkt de vraag te komen naar een uniforme werkwijze voor alle AB-ers in het samenwerkingsverband (in plaats van, zoals het nu gebeurt, een verschillende werkwijze per REC of dienst AB). Sluit aan bij deze wens van de SWV's.

2. Aanbod van de dienst en professionaliteit van AB-ers

- Diversiteit aan vragen vraagt om flexibiliteit van diensten en van medewerkers (Van Beekveld & Terpstra, 2010a).
- De AB is nu vooral leerling- en procesgericht en beantwoordt in mindere mate de vragen uit het veld die systeemgericht en resultaatgericht zijn. Sta open voor deze vragen en wees in staat ook op deze vragen een antwoord te geven (Van Beekveld & Terpstra, 2010a).
- Sluit aan bij de vraag om “meer handen in de klas”, bijvoorbeeld door co-teaching (Adam & Groeneweg, 2009; Groeneweg, 2010). Interventies dicht bij het primaire onderwijsproces, door professionalisering van de leraar, hebben het meest effect op de onderwijsbelemmering van de leerling (Van der Wolf, 2005).
- Binnen PO en VO lijkt er de vraag te zijn naar generalisten (clusteroverstijgend) met een specialistisch netwerk. Ga als dienst op zoek naar aansluiting met andere clusters en breng het netwerk van de organisatie in kaart.
- Zet in op borging van de eerste professionaliteit van AB-ers (te weten vakmanschap, kennis en kunde: excellente ambulante begeleiding) en ontwikkeling van de tweede professionaliteit (te weten attitude, communicatie en reflectie: goed kunnen inspelen op wensen van de klant) (Fuite et al., 2011). Deze tweede professionaliteit van AB-ers sluit aan op het meer dialooggestuurd werken (Adam & Groeneweg, 2009). Ook het onderzoek van Bos et al (2011) raadt aan te investeren in ontwikkeling van de rol van expert en de rol van het begeleiden van processen, omdat deze de meest positieve invloed hebben op de leerling en de leraar.

3. Een AB-dienst met een grotere omvang is te prefereren

- In grotere AB-diensten wordt de leerling meer betrokken bij het begeleidingsproces en wordt door de leerlingen een hogere waardering gegeven aan de mate waarin de AB bijdraagt aan het leren omgaan met de handicap en hun zelfvertrouwen (Fuite et al., 2010; Van Beekveld & Terpstra, 2010b).
- Binnen grotere AB-diensten wordt de visieontwikkeling en de efficiëntie op de ondersteunende processen beter gewaardeerd (Fuite et al., 2010; Van Beekveld & Terpstra, 2010b).

4. Visie, beleid en kwaliteitszorg binnen de organisatie zijn belangrijk

- Beschrijf een duidelijke visie op wat goede ambulante begeleiding is en wat deze begeleiding zou moeten opleveren. Een duidelijke visie geeft de mogelijkheid om duidelijker te profileren richting betrokkenen/externen (Fuite et al., 2010; Van Beekveld & Terpstra, 2010b).
- Toon aan dat je een expliciete meerwaarde vormt voor het onderwijs aan zorgleerlingen in het reguliere onderwijs (Fuite et al., 2010; Van Beekveld & Terpstra, 2010b).
- Ontwikkel en borg de derde professionaliteit (te weten het kunnen analyseren van en werken met beschikbare data: analyseren en behouden van kwaliteit) binnen de dienst AB (Fuite et al., 2011). Ook Bos et al. (2011) raden aan de resultaten van de geboden begeleiding structureel te monitoren en te gebruiken voor aanpassingen in de aanpak. Hierin kunnen ook de schoolresultaten van de leerlingen worden meegenomen.
- Sluit bij de uitwerking van de visie, strategie en kwaliteitszorg aan bij de landelijke ontwikkelingen van het reguliere PO en VO (de klantgroep), zoals opbrengstgericht werken (Onderwijsraad, 2008).

Conclusies en Discussie

Conclusies

Concluderend kan gezegd worden dat binnen Passend Onderwijs, zoals dat nu vorm begint te krijgen, voor de diensten Ambulante Begeleiding ingrijpende veranderingen zijn te verwachten. De “gedwongen winkelnering” komt te vervallen en het geld gaat rechtsreeks naar de samenwerkingsverbanden, waardoor de regie van de leerlingondersteuning en –begeleiding meer bij de samenwerkingsverbanden PO en VO komt te liggen.

Dit vraagt in elk geval van de externe dienstverleners meer vraaggestuurd of dialooggestuurd werken en leidt naar verwachting tot een vraag om een verbreed aanbod: zowel leerling- als systeemgericht, zowel proces- als resultaatgericht. De nadruk binnen dit spectrum zal per onderwijssoort, per samenwerkingsverband en per school kunnen verschillen. De werkwijze van de externe dienstverleners zal moeten aansluiten op de werkwijze van het samenwerkingsverband, waarbij flexibel en clusteroverstijgend werken de nieuwe trend lijkt.

Om zo te kunnen werken is het belangrijk dat externe dienstverleners weten wat hun potentiële klanten willen. Zij moeten zich hiertoe dicht op de samenwerkingsverbanden bewegen. Ze dienen de samenwerking met dienstverleners en specialisten uit andere clusters te zoeken en een eigen gespecialiseerd en deskundig netwerk te ontwikkelen en te onderhouden. Daarnaast is het hebben van een duidelijke visie, transparantie in de uitvoering en een gedegen kwaliteitsbeleid (waarin de meerwaarde van de AB voor de opbrengsten van het regulier onderwijs naar voren komt) belangrijk.

Wat betreft de professionaliteit van de uitvoerende externe dienstverleners kan gezegd worden dat ingezet moet worden op behoud van de eerste professionaliteit (vakmanschap, kennis en kunde) en ontwikkeling van de tweede professionaliteit (attitude, communicatie en reflectie met het doel adequaat en flexibel in te kunnen spelen op wensen van de klant).

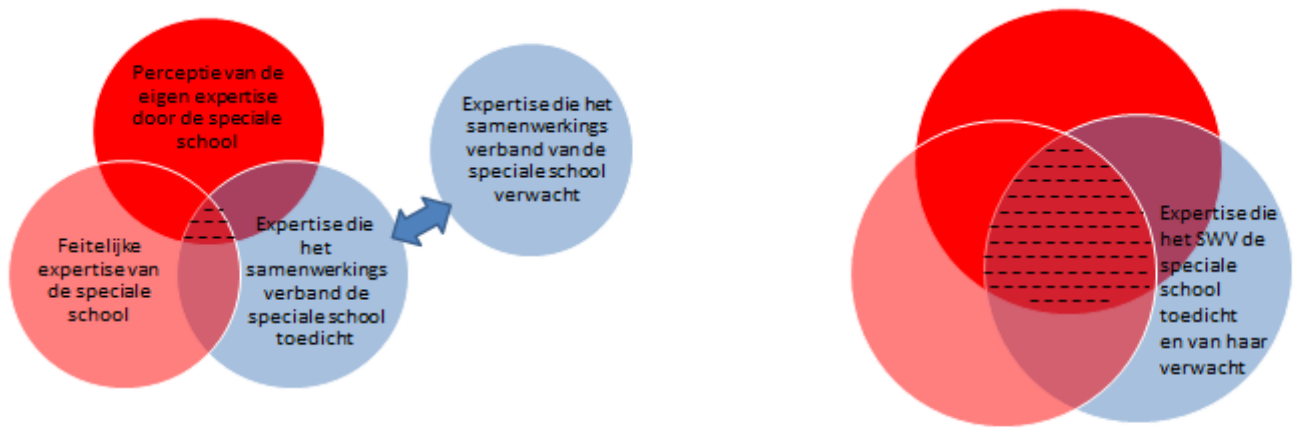
Discussie

Bij deze literatuurstudie kan een aantal discussiepunten worden aangegeven:

- De focus van de onderzoeken en artikelen die gebruikt zijn voor deze studie is uiteenlopend, waardoor de resultaten ervan niet altijd even zuiver te vergelijken zijn.
- Gegevens die beschikbaar zijn vanuit onderzoek binnen het MBO zijn zeer beperkt en onderzoek is uitgevoerd door één instantie. De uitspraken die met betrekking tot deze onderwijssoort worden gedaan, zijn dan ook niet voldoende onderbouwd.
- Alle onderzoeken die zijn meegenomen in deze studie zijn uitgevoerd in een periode waarin het regulier onderwijs verplicht was om diensten af te nemen bij de diensten Ambulante Begeleiding. Daardoor is het niet met zekerheid te zeggen of de onderzochte inventarisaties van wensen voor de toekomst gebaseerd zijn op de verwachting van “gedwongen winkelnering” of een beeld vormen van dat wat potentiële klanten zouden willen inkopen op het moment dat deze “gedwongen winkelnering” komt te vervallen.
- In géén van de uitgevoerde onderzoeken wordt gesproken over de kosten van de in de toekomst te leveren diensten of is de vraag aan de orde geweest wat de samenwerkingsverbanden voor regulier onderwijs zouden willen investeren in de begeleiding en ondersteuning van leerlingen met complexe onderwijs- en ondersteuningsbehoeften door externe dienstverleners. Daardoor is het de vraag of de wensen die zij voor de toekomst hebben uitgesproken ook daadwerkelijk door hen omgezet zullen worden in concreet af te nemen diensten van externe dienstverleners, of dat zij (gedeeltelijk) een eigen dienstverlening zullen ontwikkelen met de binnen Passend Onderwijs beschikbaar komende middelen, middelen die nu nog aan de diensten AB worden toegekend.
- Het gaat hier ook om, enerzijds, de expertise die de samenwerkingsverbanden denken nodig te hebben om leerlingen met soms complexe onderwijs- en ondersteuningsbehoeften Passend Onderwijs in de reguliere school te bieden en, anderzijds, waar zij denken de benodigde expertise vandaan te halen. Het speciaal onderwijs en de huidige diensten AB veronderstellen wellicht dat het duidelijk is dat zij die benodigde expertise in huis hebben, maar belangrijker lijkt het dat de betrokken samenwerkingsverbanden hen deze expertise ook toedichten. Afbeelding 5 laat zien

dat verschillende percepties hierbij in het geding kunnen zijn. Voor de scholen voor speciaal onderwijs lijkt het van belang het gearceerde gedeelte zo groot mogelijk te laten zijn, waarbij haar gepercipieerde expertise zoveel mogelijk samenvalt met haar feitelijke expertise en waarbij die expertise ook nog eens gewenst en erkend wordt door het betreffende samenwerkingsverband.

Afbeelding 5 Expertise: een complex fenomeen

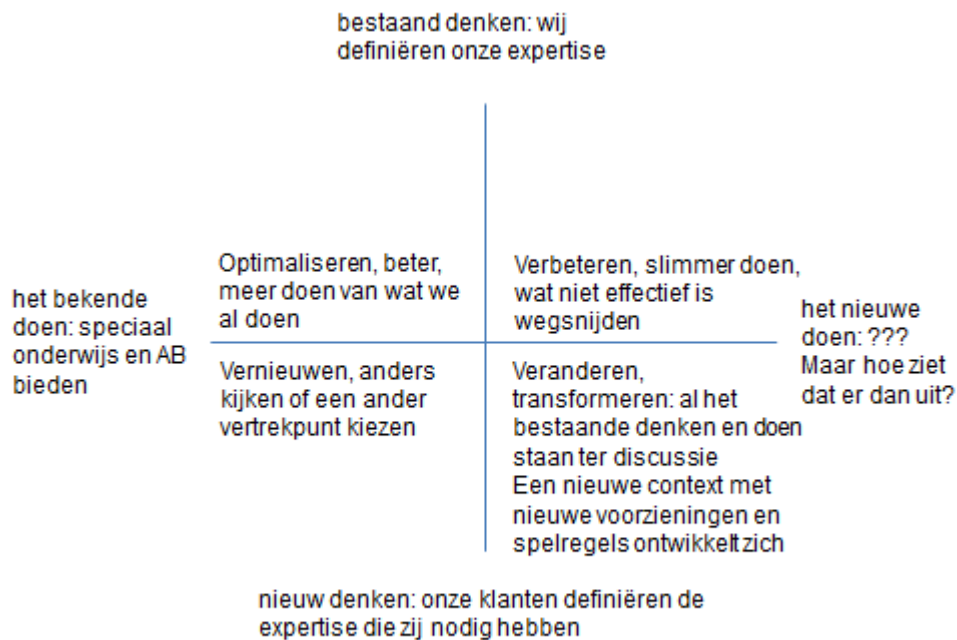

In elk geval krijgen de samenwerkingsverbanden de taak mede zorg te dragen voor een dekkende expertise in de regio, zowel kwalitatief als kwantitatief, om Passend Onderwijs mogelijk te maken voor alle leerlingen.

Van de scholen voor speciaal onderwijs zal binnen de nieuwe werkelijkheid van Passend Onderwijs in elk geval verwacht worden dat zij transparant en helder hun expertise kunnen definiëren en deze ter beschikking willen en kunnen stellen van de samenwerkingsverbanden en de reguliere scholen. Duidelijk zal dan ook moeten zijn waar en bij wie die expertise zich in de speciale school bevindt of anders binnen haar netwerk, bijvoorbeeld binnen de afdeling revalidatie of bij gespecialiseerde paramedici.

De vraag is of de beschikbaarstelling van de aanwezige expertise via de bestaande dienstverlening, in dit geval diensten AB, moet plaatsvinden, of dat nieuwe voorzieningen en innovatieve vormen van samenwerking noodzakelijk zijn, gekoppeld aan de ontwikkeling van nieuwe taken, nieuwe rollen en nieuwe professionele identiteiten van de betrokken dienstverleners (zie Afbeelding 6).

Afbeelding 6 Expertise en het inspelen op een veranderende werkelijkheid: vier scenario's

De WEC Raad heeft al in 2006 in haar notitie Speciaal of Specialistisch voor de inhoud van de expertise een belangrijke aanzet gegeven (WEC Raad, 2006), waar zowel reguliere scholen, scholen voor speciaal onderwijs als de bachelor en masteropleidingen voor gespecialiseerde ondersteuning hun voordeel kunnen doen. De uitdaging voor de komende jaren lijkt te zijn de wijze waarop we met elkaar dit gaan organiseren, zodat alle leerlingen met specifieke onderwijs- en ondersteuningsbehoeften het onderwijs, de begeleiding en de ondersteuning krijgen om hun sterke kanten te ontwikkelen en te participeren in de reguliere samenleving.

Bibliografie

- Adam, W. & Groeneweg, B. (2009). De evolutie van de ambulant begeleider. In *Zorg Primair 2009-8*, pp.7-12.
- Bos, J., Damen, H., den Hartog, L., Blonk, A., & Veerman, J.W. (2011). *AB verhelderd: Onderzoek naar de geïndiceerde Ambulante Begeleiding bij REC Vierland-Zuid*. Nijmegen: REC Vierland-Zuid/Praktikon BV/Fontys OSO.
- Braam, H. & Tudjman, J. (2007). *De deelnemers met een rugzak: de 1^e meting van de monitor over de invoering van de leerlinggebonden financiering in het MBO*. Rotterdam: Risbo
- Groeneweg, B. (2010). De embedded ambulant begeleider van dichtbij. In *Zorg Primair 2010-1*, pp.6-11.
- Fuite, M., Rood, F. & Haaijer, R. (2010). Aantoonbaar betere Ambulante Begeleiding. In *Basisschool Management 2010-4*, pp.26-29.
- Fuite, M., Rood, F. & Haaijer, R. (2011). De ambulant Begeleider van 2020. *VHZ februari 2001*, pp. 14-18.
- Inspectie van het Onderwijs (2007). *Cluster 4 - De kwaliteit van het onderwijs aan leerlingen met ernstige gedragsproblemen*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- OC&W. (2009). *Heroverweging Passend Onderwijs*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.
- OC&W. (2011a). *Naar Passend Onderwijs*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.
- OC&W. (2011b). Voortgang Passend Onderwijs. Brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal 17 juni 2011. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Wetenschappen en Cultuur.
- Onderwijsraad (2008). *Partners in onderwijsopbrengst. Naar een sterkere opbrengstgerichtheid in het primair en voortgezet onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad
- Oosting, N., Kapitein, J., Van Ommeren, C. & Schuman, H. (2011). *REK in ambulante begeleiding*. Wijk aan Zee/Tilburg: Heliomare/Fontys.
- Tudjman, J. (2009). *De invoering van de rugzakregeling in het MBO: de 3^e meting van de monitor over de invoering van de leerlinggebonden financiering in het MBO onder de steunpunten en begeleiders*. Rotterdam: Risbo.

- Tudjman, J., Braam, H. (2007). *De invoering van de rugzakregeling in het MBO: de 1^e meting van de monitor over de invoering van de leerlinggebonden financiering in het MBO onder de steunpunten en begeleiders*. Rotterdam: Risbo.
- Tudjman, J., De Vos, W.A. & Barendrecht, W.N.A. (2009). *De deelnemers met een rugzak: de 3^e meting van de monitor over de invoering van de leerlinggebonden financiering in het MBO*. Rotterdam: Risbo.
- Tudjman, J., Verstegen, D. & Van de Vooren, A. (2008). *De invoering van de rugzakregeling in het MBO: de 2^e meting van de monitor over de invoering van de leerlinggebonden financiering in het MBO onder de steunpunten en begeleiders*. Rotterdam: Risbo.
- Van Beekveld & Terpstra (2010a). *Samen werken aan je maatschappelijke opdracht: rapportage naar aanleiding van behoeftenonderzoek naar ambulante begeleiding in de regio Twente*. Hoorn: Van Beekveld en Terpstra.
- Van Beekveld & Terpstra (2010b). *Resultaten zelfevaluatie Aantoonbaar Betere Ambulante Begeleiding – Landelijk gemiddelde alle clusters*. Hoorn: Van Beekveld en Terpstra.
- Van der Vooren, A. & Tudjman, J. (2008). *De deelnemers met een rugzak: de 2^e meting van de monitor over de invoering van de leerlinggebonden financiering in het MBO*. Rotterdam: Risbo.
- Van der Wolf, K. (2005). Ontzorgen: een kritische analyse van zorgprojecten in het VMBO. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 44, pp. 325-337.
- Van Vijfeijken, M., Teurlings, C. & Liebrechts, K. (2010). *Ambulant begeleiders. Op zoek naar nieuwe taken en rollen*. Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies.
- WEC Raad (2006). *Speciaal of Specialistisch? De kennis en expertise van gespecialiseerd onderwijs in kaart gebracht*, Utrecht: WEC Raad.